

Bojan Bojanić

Intervju sa Vladimirom Macurom

KRISTALIZACIJA IDEJA KAO RAZVOJNA
PERSPEKTIVA BEOGRADA

Apstrakt

Jedan od najznačajnijih beogradskih urbanista, Vladimir Macura (1942), u razgovoru sa istoričarom arhitekture Bojanom Bojanićem, govori o svojim pogledima na materiju grada, o projektima na kojima je radio i o rezultatima koji su postignuti u sferi planiranja u Beogradu. Macura je završio Arhitektonski fakultet u Beogradu i kasnije je doktorirao na temi transformacije tradicionalne srpske varoši u moderan grad na prelazu 19. u 20. vek, tačnije starinske čaršije u moderan centar grada. Osnivač je Centra za planiranje urbanog razvoja pri Beograd-projektu (CEP), bio je redovni profesor na odseku Pejzažna arhitektura, naučni savetnik u Institutu za arhitekturu i urbanizam Srbije (IAUS) i direktor Urbanističkog zavoda Beograda. Njegova profesionalna karijera prožeta je naučnim radovima i terenskim realnim urbanističkim zadacima. Autor i koautor je desetak knjiga i velikog broja naučnih i stručnih članaka.

Macura u ovom razgovoru govori o materiji grada na osnovu iskustva i poznavanja urbane situacije u Srbiji, a posebno u Beogradu. Veruje da gradovima ovog područja, kada se ima u vidu njihov istorijski, socijalni, ekonomski i envajementalni kontekst, odgovaraju umerenost u ambicijama i postepena kristalizacija ideja, kao i na njima zasnovane realizacije. Macura je uveren da obazrivo čuvanje urbanih vrednosti, što je mnogo šire od zaštite spomenika, vodi do ambijenata bliskih ljudima. U intervjuu se govori o Generalnom planu Beograda (GPB) i *kontinualnom pristupu* koji je uveden posle 2000. god. kao realna potreba da se odgovori na zahteve vremena, ali i da se održi dugoročna vizija grada (Sl. 10). Drugim rečima, Macura veruje da planovi treba da podržavaju životne procese, a ne mrtve slike zamišljene budućnosti. U razgovoru je i reč o kontinuitetu i diskontinuitetu ideja i realizacija, o starim idejama koje su u GPB interpretirane na tehnički, oblikovno i sistematski novi način (Sl. 11 i 12), o rubnim zonama grada (Sl. 13) i unapređivanju romskih naselja (Sl. 8 i 9). Jedna posebna tema razgovora je *prirodno jezgro Beograda*, a to je širi predeo ušća Save u Dunav. Macura se ovom temom bavi od ranih 80-ih godina prošlog veka, prvenstveno sa stanovišta skladne ravnoteže prirodnih činilaca, koji su u zoni Ušća u velikoj meri očuvani – Ušće je jedno od najvećih staništa ptica u Evropi, i mogućih

Abstract

Vladimir Macura (1942), one of Belgrade's most important urban planners, talks with architectural historian Bojan Bojanić about his views on the subject of the city, the projects he has worked on and their results in the area of Belgrade's urban planning. Macura graduated from the Faculty of Architecture and later completed his doctorate on the subject of the transformation of traditional Serbian market towns into modern towns at the turn of the 20th century. He founded the Center for Urban Development Planning (CEP) within Beograd-Projekt, was a full professor in the Department of Landscape Architecture, was a research fellow at the Institute of Architecture and Urban Planning of Serbia (IAUS) and was director of the Belgrade Urban Planning Institute. His professional career is filled with scholarly papers and real urban planning projects on the ground. He is the author and coauthor of a dozen books and a large number of scholarly and professional articles.

In this conversation Macura talks about the city based on his experience and knowledge of the urban planning situation in Serbia, Belgrade in particular. Bearing in mind the historical, social, economic and environmental context of the towns in the region, he believes that what suits them best is moderate ambitions and a gradual crystallization of ideas, and what arises through them. Macura is convinced that vigilantly preserving urban values beyond the scope of protecting monuments leads to people-friendly environments. He talks about Belgrade's Master Plan (GPB) and the *continuous approach* that was introduced after 2000 as a real need to reply to the demands of the time, while keeping to a long-term vision of the city (Fig. 10). In other words, Macura believes that plans should support vital processes and not dead images of an envisaged future. He also speaks about the continuity and discontinuity of ideas and implementations, about old ideas that were interpreted in the GPB in a technically, formatively and systematically new way (Figs. 11 and 12), about the city's peripheral zones (Fig. 13) and improving Roma settlements (Figs. 8 and 9). A special topic of the interview is *Belgrade's nature center*, which is the broader region of the Sava River's confluence into the Danube River. Macura has been involved in this topic since the early 1980s, primarily from the viewpoint of a harmonious balance between natural factors that have been greatly preserved in the Ušće (Confluence) zone – it is one of the largest bird

turističkih, rekreativnih i transportnih funkcija. Jedan od predloga, o kome u intervjuu ima govora, jeste izgradnja zaobilaznog plovnog kanala za težak tranzitni vodeni saobraćaj, kanala koji bi trebalo da Ušće prepusti beloj floti, ljubiteljima prirode i reke, turistima u jednom zaštićenom i prirodi bliskom predelu. Intervju se završava kritikom nekoliko svežijih beogradskih projekata koji svojom arhitekturom mogu da doprinesu smanjenju identiteta i lepote Beograda. Macura veruje da je jedan od važnih poslova arhitekta da doprinese očuvanju regionalnog arhitektonskog diverziteta i da bi ilustrovaio svoj stav prikazuje projekat za stambeno naselje *Pod Dubovicom* u Budvi (Sl. 4 i 15).

Biografija – recite nešto o sebi...

Biografije su dobre i korisne jer su često nosioci obaveštenja o kontekstu. Tek kada sam pročitao Memoare prote Mateje Nenadovića shvatio sam o čemu je Vuk Stefanović Karadžić govorio u *Geografsko-statističkoj opisaniji Srbije* pišući o sistemu naselja na prelomu 18. u 19. vek. Ili, tek kada sam pročitao *Pisma iz Italije* drugog Nenadovića, Ljubomira, i njegov prikaz putovanja sa Njegošem po Italiji, shvatio sam da su Srbi već sredinom 19. veka vrlo dobro razumevali konurbacijske procese, znali šta je suština metropola, ali i usud provincije. Tako gledajući mogu reći da i putopisi i biografije dobro dođu. Ali, one velike... Ove naše sitne... nemam baš taj utisak. Nisam siguran da bi moja biografija mogla bilo koga da zanima (uostalom, ima je na sajtu Inženjerske komore Srbije, ili Američkog instituta arhitekata, Evropski odsek). Ali, Bojane, da se forma ove vaše serije intervjuva ne bi narušila, evo osnovnih podataka o mom putovanju: rođen pre 70 godina na periferiji Beograda, iznad škole Vojislav Ilić, urbanista i arhitekta. Godine 1975. osnovao sa prijateljima Radnu jedinicu CEP u Beograd-projektu gde je radio do kraja 1990. god. Bio je redovan profesor do 1995. god. na Odseku za pejzažnu arhitekturu Šumarskog fakulteta, a u IAUS-u, u zvanju naučnog savetnika, radio do 2000. god., zatim bio direktor Urbanističkog zavoda do 2004. godine. Sada je predsednik Društva za unapređivanje romskih naselja. Od 1992. godine istrajno se bavi problematikom i stanovanjem Roma, naroda čiji je socijalni položaj vrlo težak, kako u Evropi tako i u Srbiji. Tokom prethodne dve decenije bio je konsultant Saveta Evrope, UN-HABITAT, OSCE/ODIHR, nekih ministarstva itd. Za ukupan rad u urbanizmu 1997. god. dobio je nagradu „Emilijan Josimović“ Udruženja urbanista Srbije, a u 2011. god. Nagradu za izuzetna dostignuća u urbanizmu Inženjerske komore Srbije. Veruje u pet vrednosti: jednakost, solidarnost, umerenost, dostupnost, adekvatnost.

Namera nam je bila da sa arhitektom Vladom Macurom zaokružimo ovaj serijal intervjuva sa nosiocima generalnog planiranja Beograda. Poznavanje starih ideja u gradogradnji sa prožimanjem novih čini da taj proces nema definitivni odgovor. Želja nam je takođe bila da transferom informacija i zaokruženog mišljenja pokušamo da približimo čitaocu pitanje Roma i njihove inkluzije u društvo kojim se arhitekta već duži niz godina bavi. Spoznaja puta kojim tuđe razmišljanje i način

habitats in Europe with possible tourist, recreational and transportation functions. One of the proposals discussed in the interview is the construction of a bypass waterway for heavy transit river traffic, which would leave Ušće for recreational boats, nature and river lovers, and tourists in a protected area close to nature. The interview ends with criticism of several new Belgrade projects whose architecture might diminish Belgrade's identity and beauty. Macura believes that one of the important jobs of an architect is to help preserve regional architectural diversity, using the *Pod Dubovicom* (Under the Oak) residential neighborhood in Budva to illustrate his point (Figs. 4 and 15).

života idu čini i nas boljim. Pre nego što počnemo razgovor o „kristalizaciji ideja“, bilo bi dobro da vašu biografiju dopunite sa nekoliko momenata za koje mislite da su bili važni u vašem obrazovanju.

Za mene je bio važan odgovor na pitanje „Zašto?“. Ispričaću vam o tome. Tamo negde početkom šezdesetih godina prošlog veka polazem prijemni za Arhitektonski fakultet u Beogradu, budem primljen i krenem. I dolazi prvi zadatak: isprojektovati benzinsku pumpu. Bio sam u šoku! Kakvu pumpu? – pitam – gde, u kom mestu, na kojoj ulici, koje su kuće oko, u centru, na periferiji? Jednostavno, tom tipu zadataka nedostajale su informacije koje bi ga učinile smislenim, mada se po hodnicima pričalo da su ti zadaci srž studija arhitekture. Treba znati da sam na Arhitektonski fakultet stigao sa ozbiljnim četvorogodišnjim celodnevnom slikarskim iskustvom (Sl. 2), a bio je tu i vajarski atelje kod Spasića u Šestoj, a i sa poznavanjem svih pravaca i autora 20. i drugih vekova, sa solidnim razumevanjem odnosa skrivene suštine i pojavnosti, relacije forme i sadržaja, predmeta i njegove pozadinske priče, znanjem o celini u okviru koje objekt dobija pravi smisao ili izraz, hoću da kažem da mi je bilo sasvim jasno šta u umetnosti ima smisla, a šta je besmisleno. I onda na to znanje pristize nesretna benzinska pumpa. Do mene sedi Dik Manojlović¹, prede i veze, sigurno, pedantno, nadasve tehnički poželjno, crta tu pumpu kao da ništa drugo ranije u životu nije ni radio. Slaže kamenu oblogu, niže velike prozore, odmerava visinu nadstrešnice... Kasnije, u „Domovini“, pitam ga: „Zašto?“. Razumem to sa visinom – treba da prođe cisterna, ali zašto kamena obloga, zašto...? Nije bilo odgovora. Danas kada pomislim na tu epizodu, Dikova pumpa je bila vrlo lepa i solidna, možda je ličila na Misov paviljon u Barceloni, znači bila je to jedna vrlo fina modernistička konstrukcija, kakva se mogla očekivati od čoveka njegovog talenta, baš onakva kakva se „nosila“ tih ranih šezdesetih. I to je bio ključni odgovor na pitanje *Zašto?*. Zato što se to „nosi“, na to su nas nagovarali, pa sad vi vidite kakvi su to časovi bili – cenio se *precrt*.

¹ Arhitekta Dragomir Dik Manojlović (1940), urbanista i kolekcionar stručne literature, radio je u Urbanističkom zavodu, aktivan u profesionalnoj čaršiji Beograda i jedan od autora rada *Varoš na vodi* za Savski amfiteatar (početak 90-ih godina prošlog veka). Manojlović mi je u zimu 2009 pričao da je „pronašao Generalni plan iz 1923. god. iza mašine za kopiranje u podrumu Urbanističkog zavoda...“

Sl. 2.
V. Macura:
Portret slikara
Radomira Džonija
Reljića, ulje na lesonitu
22 x 30,5 cm

Fig. 2.
Macura: Portrait of painter
Radomir Džonije Reljić, oil on
hardboard 22 x 30.5 cm.

Sl. 3.
Godine 1968 Macura provodi u Nju Jorku
nekoliko meseci. Iz tog vremena je skica
Gugejnhaim muzeja
Frenk Lojd Rajta, 20 x 17 cm, tuš i papir

Fig. 3.:
Macura spent several months in New
York in 1968. This drawing of the
Guggenheim Museum by Frank Lloyd
Wright dates from that time, 20 x 17 cm,
India ink and paper.

Moja potraga za odgovorom na pitanje *Zašto?* nastavila se i docnije. Na drugoj godini, Milan Mitrović² nam je držao neko projektovanje i dobili smo zadatak da projektujemo manji poslovno-administrativni objekat. Rezultat koji sam predao počivao je na "spoljnim uticajima" koje sam sam izmislio – sunce, buka, vetrovi, drveće, ulice, prilazi. Predao sam nacrt jedne iskošene, stepenaste, betonske zgrade sa prizemljem i dva sprata. Moj rad bio je ocenjen sa tri petice (ocene na skali od 5 do 10): 5 za funkciju, 5 za konstrukciju, 5 za estetiku i ukupno „minus pet“. Bio sam vrlo ponosan na rezultat, a i danas sam, a na ocenu sam gledao sa neizrecivim prezirom, kao i danas. Ta dva lista koje sam napravio sadržala su celovit projektantski odgovor na sva pitanja – kojih sam mogao tada da se setim – koja su počinjala sa *Zašto?*

Kasnije su se stvari promenile. Recimo da je bila 1963. godina. U petom semestru uđem jednom u amfiteatar, dupke pun kao u tramvaju – sa sredine bljeskaju crno-beli slajdovi, razbijaju pomrčinu i osvetljavaju Uroša Martinovića³. Njegova senka je ogromna, do plafona, predavanje grmi, reč i slika se povezuju, jedno su. Uroš govori o tome *zašto* su kubanski arhitekti projektovali tu „organsku“ liniju, *zašto* je Rajt napravio „puža“ u Gugenhajmu (Sl. 3), *zašto* je baš tu bila žitna magaza u Jerihonu, *zašto* je nešto arhitektura, a drugo nije. To je bilo prosvetljenje. Tada sam postao student arhitekture (naravno da smo i kod Uroša, bio sam u njegovom ateljeu, kasnije i dalje crtali krompiraste dlakave vikendice i lovačke osmatračnice poput uzdignute gliste – kako bi to dobro danas stajalo uz hobitovsku arhitekturu – ali smo znali *zašto* to radimo). Kasnije je tu bio neki magistarski, pa doktorski. Ljudi obično kažu „šteta za tu godinu u

2 Arhitekta Milan Mitrović (1927–2007) bio je profesor Arhitektonskog fakulteta, u vreme mojih studija asistent ili docent.

3 Arhitekta Uroš Martinović (1918–2004), profesor Arhitektonskog fakulteta, za vreme mog studiranja držao je dva predmeta koje sam sa velikom voljom pohađao – Teoriju arhitekture u III godini i Projektovanje (Atelje) u III i IV godini. Kod Uroša sam i diplomirao. U Urbanističkom zavodu 1967–1968, pod njegovim uputstvima Miloš R. Perović i ja radili smo na studiji kompozicije osam kula u centru Novog Beograda, u grupi koju je vodio arh. Milutin Glavički.

vojsci“, a meni je šteta za one prve dve godine na Arhitektonskom fakultetu, mada je „Domovina“, kod Laze, kelnera, bila savršena. Tako je nekako teklo moje osnovno obrazovanje, mada toga se nikad ne možete osloboditi, uvek vas neko nečemu uči⁴. Ne zagovaram ovde *kontinualnu edukaciju* zato što je to u modi, ne, prosto, kad ste arhitekta celog života imate nešto da bubate, a onog trenutka kad ta vrsta znatiželje utihne slobodno možete da potražite neku odgovarajuću parcelu.

Hoćete li nam reći nešto o vašim projektima?

Teško pitanje. Hajde da mu pridemo sa kvantitativne strane. Moja referenc lista sadrži nekih 300 jedinica. To je relativno skroman broj za nekih 45 godina rada, prosečno 5, 6 ili 7 radova godišnje, ali tu ima i nekih stvarno zahtevnih projekata kakav je bio *Generalni plan Beograda 2021*. U toj listi ima najviše urbanizma, arhitektonskih projekata ima malo, a jedan od njih je naselje *Pod Dubovicom*, podignuto za postradale u budvanskom zemljotresu 1979 (Sl. 4). Ima dosta članaka, naučnih i stručnih, nekih konkursa, istraživanja, izložbi, knjiga⁵, nešto konsultantskih izveštaja, kažem vam, svega i svačega. Sada vodim projekat *Vreme CEP-a je ispred vremena gde*

4 U jednom CV-u trebalo je da napišem ko su bili moji profesori i učitelji pa sam napisao otprilike sledeće: 1964–1966. god. Uroš Martinović iz *razumevanja arhitekture*, 1967–1971. god. Milutin Glavički iz *etike podržane hrabrošću*, 1971–1974. god. Rajko Rajić, direktor JUGINU, iz *timskog rada*, 1975–1982. god. Miodrag Ferenčak iz *pogleda sa druge strane*, 1977–1980. god. Bogdan Bogdanović iz *urbs i logosa*, 1980–1990. god. Đorđe Bobić iz *profesionalizma*, 1975–1989. god. CEP iz *umerenog grada*, 1992–1993. god. sociolog dr Aleksandra Mitrović iz *razumevanja siromaštva*, 1997–2002. god. Društvo za unapređivanja romskih naselja iz *romologije*.

5 Nema ih puno, pa je Bojan predložio da neke navedem: 1983, *Urbano planiranje u Srbiji 19. i 20. veka*; 1984, *Čaršija i gradski centar*; 1989, *Grad i urbanizovani predeo*; 1997, *Romska enklava Orlovsko naselje...*; 1997, *Siromašna područja Beograda...*; 2003, *Deponija ka boljoj budućnosti*; 2006, *Stanovanje i naselja Roma u Jugoistočnoj Evropi: prikaz stanja i napretka u Srbiji*, OSCE-ODIHR, Zlata Vuksanovic je ovde bila glavni autor.

pokušavamo da skupimo, arhiviramo i sistematizujemo naš rad u CEP-u RJ „Beograd-projekta“ u periodu od 1974–1975. do 1989–1990⁶. Ovaj projekat bi trebalo da rezultira jednom knjigom, sajtom, izložbom, nekim ex-yu skupom... Za tu priliku – tog CEP-ovskog projekta - rezimirao sam svoje projekte, pa da to sada ovde malo iskoristim.

Ali da prvo počnemo od samog pojma „kristalizacije“ koji se nalazi u naslovu ovog razgovora. Moja je pretpostavka da se napredak, urbani, a i urbanistički, može postići pročišćavanjem koncepata, stvaranjem stalnih, jasnih, donekle i konačnih stavova o nekoj temi, drugim rečima *kristalizacijom ideja*. Od jedne početne misaone magline polako se formiraju obrisi da bi se na kraju stiglo do uobičajenog stava. Ovo jeste evolutivni pristup, dorada grada korak po korak. Koliki će on biti, to stvarno zavisi od njegove duhovne moći. Sasvim praktično, kada sam tamo negde 1990. god. radio reformu Bloka 21 na Novom Beogradu⁷, napisao sam: „Blok 21, kao u ostalom i čitava Centralna zona Novog Beograda je obeležje jednog vremena, jednog načina poimanja grada, jedne vrste arhitekture, stoga čitavu Centralnu zonu Novog Beograda treba staviti pod zaštitu kao kulturni i istorijski doprinos beogradskog urbanizma urbanizmu Jugoslavije i svetskom urbanizmu. Stoga Blok 21 treba završiti onako kako je taj blok započet“. No, da je Novi Beograd posebna kulturna vrednost bio sam svestan još u vreme kada su drugi pričali o „spavaonici“ i slične gluposti⁸. Kasnije je profesionalna javnost prihvatila tezu o Novom Beogradu kao vrednom komadu Beograda. Da se vratim na taj DUP: postupak koji smo predlagali za Blok 21 jeste postupak kristalizacije. Drugim rečima, umesto današnjeg rastakanja Novog Beograda, trebalo je nastaviti sa oblikovanjem, a i funkcionalnim i drugim doradama, na principima na kojima je i bio zasnovan, *jer ti principi nisu oboreni*. Ili, trebalo je poslušati vidovitog Miloša R. Perovića⁹ i tu de-novo-beogradizaciju izvesti na jedan kultivisani način, recimo kako je on to predlagao. I sada, šta je de-kristalizacija? Pa upravo to što se na Novom Beogradu događa u zadnjoj deceniji: razvijate grad kao nešto između, kao veliku turbo-folk Kaluđericu.

Sl. 4.

D. Ivančević i V. Macura, 1980 - 1981: *Stambeno naselje Pod Dubovicom, Budva*, bilo je inspirisano arhitekturom Paštrovića, regionalnom, narodnom, a sastojalo se od oko 40 dvojnih kuća (80 stanova) namenjenih postradalima u zemljotresu 1979. Savetnici u ovom poslu bili su Prof M. Pantović i arhitektae M. Bobić, M. Ferenčak i glavni urbanista Budve P. Perović. Slika a: Jedan od prilaza kućama. Slika b: Unutrašnji ambijent „malog susedstva“. Projekat *Stambeno naselje Pod Dubovicom* na Salonu arhitekture 1981 je dobio priznanje za ostvarene ambijentalne vrednosti i korišćenje jednostavnih i racionalnih materijala

Fig. 4.

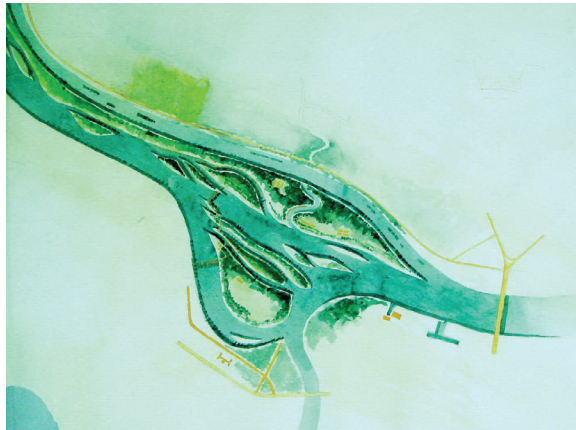
D. Ivančević and V. Macura, 1980-1981: *Pod Dubovicom residential neighborhood, Budva*, was inspired by the architecture of Paštrović, regional, folk, and consisted of around 40 semidetached houses (80 apartments) intended for victims of the 1979 earthquake. Those associated with the project included Prof. M. Pantović and architects M. Bobić, M. Ferenčak and Budva's head city planner P. Perović. Photo (a): one of the accesses to the houses. Photo (b): interior atmosphere of the "small neighborhood". The *Pod Dubovicom residential neighborhood* project received acknowledgement at the 1981 Salon of Architecture for its environmental values and the use of simple and rational building materials.

⁶ Ovaj naziv je parafraza naslova knjige *Ispred vremena* Mijata Lakićevića, izdanje Fonda za otvoreno društvo, 2011. Radni tim, znači skup ljudi koji stvarno rade na ovome, pored mene danas čine Elizabeta Ela Plovanoć, Mirjana Gvozdić, Bratislav Braca Gaković, Đorđe Bobić, Tihomir Tića Obradović, Vojin Kica Marković, Darko Radović, Miodrag Braca Ferenčak, Jelena Nina Volčkov i Slobodan Lazic.

⁷ Macura, V., Ikonomov, D., Kozlović, D., Milošević, S., (1990) *Detaljni urbanistički plan Bloka 21 na Novom Beogradu*, str. 75, plan 18 u R 1:1.000, Centar za planiranje urbanog razvoja, Beograd

⁸ Macura, V., (1986) *Novi Beograd kao kulturno i istorijsko nasleđe*, Simpozijum *The Future of New Belgrade / Budućnost Novog Beograda*, 31. 10. 1986, Knjiga 1, Društvo arhitekata Beograda, Beograd, str. 1–5.

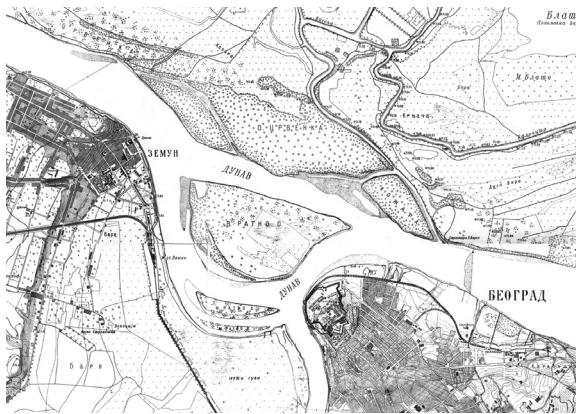
⁹ Arhitekta Miloš R. Perović, (1939), profesor, urbanista, teoretičar, istoričar i svakako naš najznačajniji pisac o arhitekturi, studirao arhitekturu u Beogradu i Atini, od 1967. do 1993. god. radio je na čelnim mestima u Urbanističkom zavodu, 1985. god. formulisao je projekat *Iskustva prošlosti* za dalji razvoj Novog Beograda, i predavao je na beogradskoj i stranim arhitektonskim školama.

Sl. 5.
Jedan os skica iz serije *Ispitivanje mogućnosti očuvanja Ušća Save u Dunav sa izgledom koji bi bio prirodi blizak* koje je Macura radio 1983. U varijanti koja je prikazana na ovoj skici plovni put ne ide maticom Dunava, kao što je to danas, već zaobilaznim plovnim kanalom.

Fig. 5.
One of the drawings from the series *Examining the possibilities of preserving the Sava River's confluence into the Danube River with a close-to-nature look* made by Macura in 1983. In the version shown on the drawing, the navigation route does not go along the Danube as it does today, rather it goes through a bypass waterway.

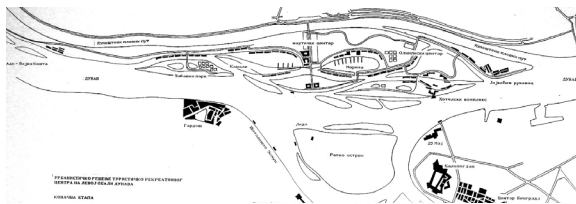
slika a

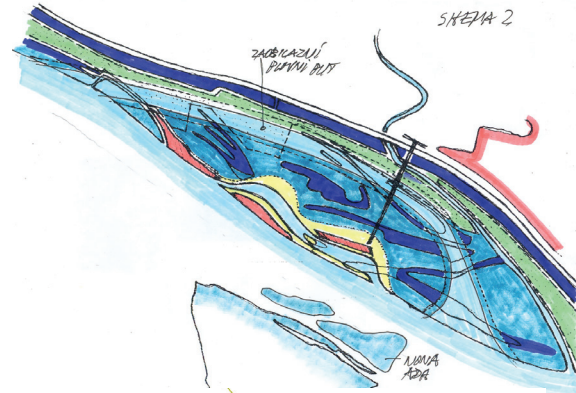
Sl. 6.
Na karti iz 1923 (slika a) prikazano je tadašnje stanje Ušća Save u Dunav sa Ratnim ostrvom u središtu. Macura i Đ. Bobić su 1990 ispitali faznu izgradnju zaobilaznog plovnog puta koji bi omogućio da Ušće postane turističko rekreativna akvatorija (slika b) Ova postavka ispitivana je i 2011 – 2012 u okviru *Studije prirodnog jezgra Beograda* (skica c: koncept, slika d: moguće rešenje) (vidi i sliku 7)

Fig. 6.
The 1923 map (a) shows the state of the Sava River's confluence into the Danube with Ratno Ostrvo (War Island) in the middle. In 1990 Macura and Đ. Bobić examined the phased construction of a bypass waterway that would enable Ušće to become a tourist-recreational marine zone (b). This proposition was examined again in 2011-2012 within the *Study of Belgrade's nature center* ((c): rough draft, (d): possible solution) (see Fig. 7).

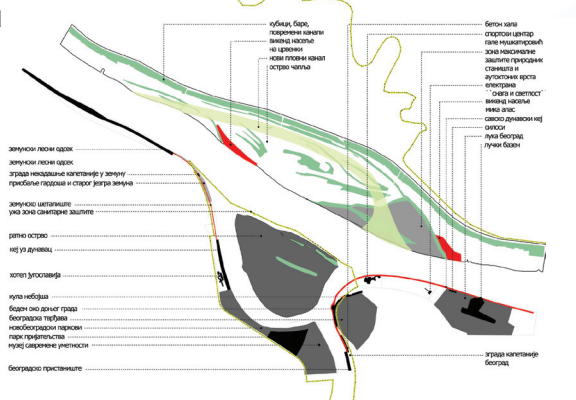
skica b

slika c

slika d

Sada da se vratimo malo unazad, u 1983. godinu. Za list *Komunikacija* pravim intervju sa Bogdanom Bogdanovićem¹⁰ povodom njegove knjige *Gradoslovar*. Intervju je bio organizovan kroz trideset slova, A do Š, slova grada¹¹. Jedna od tema se odnosi na Ušće, „dar nad darovima“, na njegovu zaštitu, njegovo aktiviranje kao simbola, kao rekreativnog područja. Pričamo o gustom plovidbi koja lako može da pretvori reku u vodeni autoput, „...kao da provlačite magistralu kroz srce Beograda.“ Pričam kako neki tamo pominju Dunav-grad, na banatskoj obali Dunava. Tada Ušće nestaje. Bogdan kaže da je preporučivanje „umesto arhipelaga zelenila i vode – te prirodne deponije kiseonika i vlage nadomak Beograda“ nekog novog „banatskog Dorćola sa druge strane naše severne reke“ đavolski posao i savetuje: „Podsecite đavolima repove... šta mislite o jednoj takvoj preporuci...“. Iz tog razgovora rodila se serija od 15-ak mojih crteža, varijanti čuvanja Ušća kroz fiksiranje „zelenog arhipelaga“ i skretanje plovnog puta iza Kožare, znači pravljenjem rečne zaobilaznice (Sl. 5).

¹⁰ Arhitekta Bogdan Bogdanović (1922–2010), profesor, graditelj memorijala, teoretičar, filozof, pisac, crtač, gradonačelnik, izbeglica i izašli član SANU, čovek širokih pogleda, beskompromisni borac za ono u šta je verovao, nije bio moj profesor na redovnim studijama. Upoznali smo se negde u proleće 1976. god. u vezi sa mojim doktoratom. Kasnije smo nastavili profesionalno da se viđamo, uglavnom oko CEP akcija. Zajedno smo organizovali 1983. god. *Mistrinja pod orahom*, a Bogdan nam je posle otvorao jedne *Komunikacije* u Cvijeti Zuzorić. To druženje je prestalo kad je Bogdan otišao u Beč.

¹¹ Bogdan Bogdanović, *Trideset gradoslavnih godina*, Povodom knjige *Gradoslovar* razgovor sa Bogdanom Bogdanovićem vodio V. Macura, *Komunikacije*, br. 19, februar 1983, Centar za planiranje urbanog razvoja, Beograd, str. 2 i 3.

Sl. 7.

Početna sesija četiri radionička tima koja su u toku tri dana na po dva lista papira radila u Urbanističkom zavodu na temi reka, obala, i priobalja u široj zoni ušća Save u Dunav. Ovaj rad je bio deo Studije priobalja – Druga faza: Prirodno jezgro Beograda koji je u Urbanističkom zavodu vodila direktorka Žaklina Gligorijević. Macura je u ovom projektu bio konsultant.

Fig. 7.

First session of four workshop teams that worked for three days on two sheets of paper each in the Urban Planning Institute on the topic of rivers, riverbanks and riverside areas in the broader zone of the Sava River's confluence into the Danube. This was part of the *Riverside Study – Second Phase: Belgrade's nature center in the Urban Planning Institute* led by its director Žaklina Gligorijević. Macura was a consultant on the project.

Kasnije, početkom devedesetih, dogovorim se sa Milošem Kikom Bojovićem,¹² koji je tada bio direktor Urbanističkog zavoda, da kod njega radim sa polovinom radnog vremena (što je moglo obzirom da sam tada bio redovan profesor) i odlučimo da zajedno sa Đorđem Bobićem osvežimo nekadašnju ideju rečne dunavske zaobilaznice i Ušća bez tranzitnih barži. Napravili smo jednu finu malu plavu svesku, u kojoj su bili crteži razvojnih faza koji su objašnjavali ideju čuvanja Ušća i formiranja zaobilaznog plovno put¹³. Na tome se završilo. Posle toga, 2002. god., kada se radio *GP Beograda do 2021*, uspeo sam nekako u njega da ubacim ovu ideju, ali je ona bila ozbiljno kritikovana. Tako je iz teksta bio izbačen deo koji o tome govori, a u crtežima je ostao zaobilazni kanal. Još kasnije, 2011. god., u sklopu *Studije prirodnog jezgra Beograda*, koju je u Urbanističkom zavodu vodila Žaklina Nina Gligorijević¹⁴, a gde sam bio njen pomagač, ovu ideju smo reaktivirali i ozbiljno razradili uz veliku pomoć i saradnju Republičkog zavoda za zaštitu prirode i „Jaroslava Černog” koji je svestrano analizirao ideju zaobilaznog kanala¹⁵. Ako nekome nekada takav kanal zatreba, moraće da pođe od te izvrsne analize. Što se mene tiče, ja i dalje verujem u Ušće kao „more” i „arhipelag”, u akvatoriju oslobođenu od barži i tranzita. Zaštićena i negovana priroda – da, aktivni spomenici kulture – da, turizam i rekreacija – da, ptice i bare – da, brodovi natovareni kontejnerima – ne, Dunavgrad – ne. Moguće je da je to utopistička vizija (Sl. 6).

¹² Arhitekta Miloš Bojović (1939), urbanista i projektant, radio je u Pribuju do 1965. god., zatim u Beogradu kao rukovodilac u nekoliko projektantskih preduzeća, 1986–1994 bio je direktor Urbanističkog zavoda, realizovao je preko 400 raznih planova i projekata, posebno kompleks „Zlatna obala” u Sutomotoru, dobitnik je Zlatne značke Saveza urbanista Jugoslavije.

¹³ Dunav – Turizam – Rekreacija: Mogućnosti otvaranja novog turističko-rekreativnog područja na levoj obali Dunava, Predlog za pokretanje izrade Detaljnog urbanističkog plana. Predlog sastavili Vladimir Macura i Đorđe Bobić, Urbanistički zavod, april 1990, Beograd

¹⁴ Arhitekta Žaklina Gligorijević, urbanista, magistar, studirala u Beogradu na Arhitektonskom fakultetu, pa na IMT-u i Harvardu GSD, bila je direktor Urbanističkog zavoda 2008–2012, radila je na planiranju i projektovanju u zemlji i inostranstvu, vodila je CEP i *Komunikacije* preko 10 godina. Aktivna je u međunarodnim organizacijama, profesionalnim udruženjima i Inženjerskoj komori Srbije. Sada je predsednik Gradske komisije za planove.

¹⁵ Malešev, Milan (odgovorni obrađivač), 2011: *Analiza hidrotehničkih aspekata uređenja prostora u levom priobalju Dunava kod Velikog ratnog ostrva*, Institut za vodoprivredu „Jaroslav Černi” AD – Zavod za uređenje vodnih tokova, Beograd,

Koje je Vaše mišljenje o rešenjima za izlazak Beograda na reke?

Da, zaista, imamo više načina izlaska grada na Savu i Dunav, a možda i na neke druge tokove, na Topčiderku recimo, kada bi se doterala. Već sam pomenuo da je moja drugarica Nina Gligorijević u Urbanističkom zavodu vodila studiju beogradskog *Prirodnog jezgra*¹⁶, koja je pored ostalog imala i tu temu u svom središtu – sećate se pesme „Siđi do reke” grupe *U škripcu*? Govori se da je Beograd dunavski grad, postoji Dunavska komisija, postoje nevladine organizacije koje se rekom bave, a i međudržavni projekti. Mene je u tom projektu kopkalo da proverimo istinitost priče da su beogradske obale neponovljive, da beogradskog Ušća „nema u svijet”. Je li moguće da su ta priroda i taj položaj toliko jedinstveni? Tada je napravljeno jedno istraživanje čiji je cilj bio da pokaže čime dunavski gradovi izlaze, ili silaze na Dunav, u čemu je sličnost i razlika između Beograda i preseka tih gradova, gde se u tom skupu zapravo nalazi Beograd¹⁷. Ukupan broj gradova na celom toku Dunava je 52. Od tog broja mi smo anlizirali samo one koji su veći od 100.000 stanovnika – ukupno 14 gradova, počev od Ulma i Ingolštadta, preko Beča i Bratislave, do Braile i Galaca. Sastavili smo spisak od nekih 10 načina korišćenja obala. Kartiranje korišćenja obale obavljeno je na osnovu Internet izvora (Bing maps, Wikimapia, Googlemap, Wikipedia, Panoramio i zvaničnih sajtova gradova). To je bilo ozbiljno kvantitativno istraživanje. Dokazali smo da je prirodno jezgro Beograda sasvim osobeno, da nigde više ne možete pronaći nešto slično, da je to „dar božiji”, „genius loci”, i kako ga ljudi sve ne nazivaju samo da bi opisali tu retkost uliva Save u Dunav. Drugo što se pokazalo jeste da su beogradske obale sasvim pristojne, možda zapuštene na nekim deonicama, u detaljima, ali nisu unakažene. Onda smo pozvali naše prijatelje, arhitekta, ekologa, istoričare, pejzažiste, ljude naklonjene rekama, zaštitare, da kroz jednu radionicu, dva lista papira, tri dana rada, i kroz četiri radna tima, daju odgovor na pitanje kako bi prirodno jezgro Beograda trebalo da izgleda. Svi zajedno smo sedeli u donjoj sali Urbanističkog

¹⁶ Obzirom da ovaj materijal nije publikovan – šteta – navodim sintezni tim: Ž. Gligorijević, rukovodilac, V. Macura, korukovodilac i metodolog, M. Lalošević, D. Savić, V. Radulović, kao i uži radni tim: A. Tilinger, A. Vezmar, D. Milanović, A. Teofilović, I. Lalić, A. Lazović, J. Đerić, A. Đokić, A. Graovac i R. Marković

¹⁷ Ovo istraživanje radila je arhitekta Ana Lazović uz koautorstvo i svesrdnu pomoć ekonomiste Darka Savića. Nadam se da će to istraživanje biti u nekom trenutku objavljeno.

Sl. 8.

Grad Beograd je 2006 formirao Komisiju za romsku problematiku, na čijem čelu je bio Živojin Mitrović, jedan od najvažnijih romskih lidera Srbije. Komisija se bavila i pitanjem trajnog smeštaja ljudi koji su živeli ispod mosta Gazela. Zajedno sa predstavnicima Roma iz Gazele, V. Macura, M. Đurić i Ž. Mitrović napravili su za ovaj svet jedan projekat sa oko 120 kuća u nizu koji nažalost nije ostvaren. Godine 2008 projekat je dobio specijalno priznanje za Evropu na HolcimAwards Competition for sustainable constructions

Fig. 8.

In 2006 the city of Belgrade formed a Commission for Roma Issues headed by Živojin Mitrović, one of the most important Roma leaders in Serbia. The Commission was involved in the matter of permanent lodgings for people living under the Gazela bridge. Together with Roma representatives from Gazela, V. Macura, M. Đurić and Ž. Mitrović elaborated a project for these people with around 120 row houses. Unfortunately it was not carried out but in 2008 it received an acknowledgement prize for Europe at the Holcim Awards Competition for Sustainable Construction.

zavoda i na kraju je svaki tim ispričao svoju priču¹⁸ (Sl. 7). Nisu se bitno razlikovale, sve su govorile o zaštiti prirode kao osnovi za njeno efikasno komercijalno korišćenje, o obazrivoj izgradnji uz reke, o obalama kao javnom prostoru, nikako privatizovanom, o novim prilazima, kejevima, jednom rečju o *kristalizaciji* waterfront-a.

To je, čini mi se, put – ovo je sad odgovor na vaše pitanje – na reke se silazi kroz postepenu kristalizacija pojedinih delova obale. Šta znači reč „kristalizacija“ možda najbolje mogu da objasne „nova“ Kula Nebojša, obnovljeni bedemi oko Sava kapije, ili, na drugoj strani, novi kulturni pogoni oko Beogradske zadruge u Savamali. Tu su se smestili KC „Grad“, „Mikser“, „Mikser-Festival“, pa „Mikser House“¹⁹, onda G-12-HUB, pa odranije otvoren „Magacin“, pa odskora u radu „Nova iskra“, zatim nekoliko visokoškolskih ustanova, a sve to garnirano kuglagerima, pumpama za motore i zamandaljenim izlozima. Reći ćete – ništa novo, urbana reciklaža „korak po korak“ je stara stvar. Sigurno, ni mediteranska hrana nije nova, ali je dobra. Mislim da Beogradu nisu toliko potrebne nove stvari koliko dobre, to je etičko pitanje. Da ne dužim – Beograd jeste na rekama, sišao je, spustio se, ljudi su tamo, ali mnoga mesta na obali čeznu za uređivanjem. Dobro je, ali može i bolje – to vam kaže čovek koji svoj godišnji odmor provodi na reci.

¹⁸ Timove su činili: 1) Z. Đukanović, M. Ferencak, J. Cvejić, T. Đorđević, zatim: 2) V. Milenković, M. Kordić, M. Bratuša, R. Kulenović, 3) M. Paunović, I. Filipović, V. Lojanica, B. Božović, N. Stefanović, kao i: 4) J. Stojkov, I. Filipović, M. Vidaković, R. Božović, V. Paunović.

¹⁹ Upravo se sada, februara 2013. god., temeljno renovira nekadašnja garaža, koju su za potrebe Mikser festivala i celogodišnjeg kulturno-prosvetnog rada i manifestacija preuzele dve privatne firme – Triple Jump i Mikser House.

Jedan deo vaše profesionalne prakse je vezan za naselja Roma. Recite nam nešto više o stambenom pitanju Roma i njihovoj inkluziji u društvo?

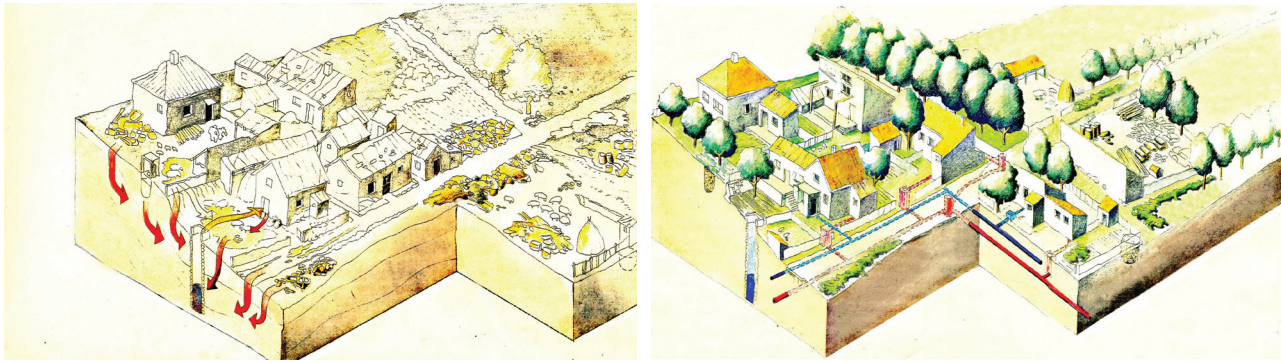
Evropa, šta god pod tim podrazumevali, a ja ovde prvenstveno mislim na Savet Evrope, devedesetih godina prošlog veka pokrenula je pitanje stanovanja Roma, koje je širom kontinenta bilo užasno, kao što je bilo i stotinama godina pre. Na poziv MG-S-ROM grupe SE 1999, zajedno sa Milošem Petrovićem²⁰, sačinio sam jedan početni dokument na temu romskog stanovanja, urbanizma i siromaštva²¹, koji je 2005. god. postao osnova za donošenje *Preporuke Ministarskog komiteta SE za stanovanje Roma*²². Godine 2003. tri velike organizacije – Institut za otvoreno društvo, Svetska banka i EU – održale su u Budimpešti konferenciju koja je dve godine kasnije pokrenula međunarodni projekat *Dekada inkluzije Roma 2005-2015*²³ u kome učestvuje i naša zemlja i koji, pored ostalog, ima za cilj unapređivanje stanovanja, naselja, infrastrukture itd. na potpuno nov način, u sprezi sa zapošljavanjem, zdravljem i školovanjem. Međutim, izveštaj Agencije za fundamentalna prava Evropske unije (FRA) govori da se tu nije postigao neki značajan uspeh. Studija *Stambeni uslovi Roma i Čergara u EU* pruža evidentne dokaze o izuzetno

²⁰ Arhitekta Miloš J. Petrović (1970) istraživač, projektant i urbanista, radio je u Društvu za unapređivanje romskih naselja i Slavija biro, danas je šef arhitektonskog biroa *Arhi.pro*.

²¹ *Housing, Urban Planning and Poverty: problems faced by Roma/Gypsy communities with particular reference to Central and Eastern Europe* prepared by Professor Dr Vladimir Macura, Assoc. AIA, (MG-S-ROM (99) 1); <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=206797> pristupljeno 14. januara 2013.

²² *Recommendation Rec (2005)4 of the Committee of Ministers to member states on improving the housing conditions of Roma and Travellers in Europe* <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=825545> pristupljeno 10. januara 2013.

²³ <http://www.romadecade.org/about> pristupljeno 10. januara 2013.

Sl. 9.

V. Macura, J. Cvejić, A. Mitrović, Z. Mujbegović 1992: Detalji sa konkursnog rada Sustainable Renewal of the Eagle's Nest Gypsy Enclave, pobjednički rad na međunarodnom projektantskom konkursu "A Call for Sustainable Community Solutions", American Institute of Architects and International Union of Architects, Washington and Paris, 3 lista 68 x 54 cm, 12 stranica teksta. Slike a. pokazuju stanje Orlovskog naselja početkom 1990-ih, a slika b. i predlog našeg konkursnog rada za unapređivanje ovog naselja

Fig. 9.

V. Macura, J. Cvejić, A. Mitrović, Z. Mujbegović 1992: Detail from the competition entry Sustainable Renewal of the Eagle's Nest Gypsy Enclave, winner of the international competition "A Call for Sustainable Community Solutions", American Institute of Architects and International Union of Architects, Washington and Paris, 3 sheets 68 x 54 cm, 12 pages of text. Photo (a) shows the state of Orlovsko Naselje at the beginning of the 1990s and (b) shows the proposal of the competition entry to improve the settlement.

nepovoljnom položaju ovih ljudi, bilo da je reč o socijalnom, javnom ili privatnom sektoru stanovanja. Ovo uključuje diskriminaciju u pristupu stanovanju, segregaciju, loše stambene uslove, posledice deložacije itd.²⁴. Danas u Srbiji imamo sličnu situaciju. Izveštaj Zaštitnika građana iz 2012. god.²⁵ pokazuje da, uprkos napretku koji je ostvaren na polju usvajanja relevantnih dokumenata, uslovi stanovanja Roma u Srbiji nisu se poboljšali²⁶, a reč je o populaciji od oko 400–500.000 osoba. Važno je da se zna da postoji razlika u kvalitetu romskih naselja, da nisu sva naselja slamovi. Možda ćete se iznenaditi, ali najmanje je ovih – ni 5 % – od ukupnog broja. Najveći broj naselja, više od 85 %, čine takozvana nehigijenska naselja koja imaju šarenolik stambeni fond, lošiju ili bolju infrastrukturu i ulice, ali koja su u nacionalnoj i lokalnim strategijama i akcionim planovima predviđana za legalizaciju i unapređenje, jer se to sa njima stvarno može. O ovoj materiji mogao bih da vam pričam danima, pogotovu o jednom nerealizovanom projektu za jednu novu romsku mahalalu na banatskoj strani Beograda (Sl. 8).

Ali da se prebacimo na primer jednog realizovanog projekta, projekta za Orlovsko naselje u Mirijevu. Zahvaljujući Nebojši Čoviću, koji je sredinom 90-ih godina prošlog veka bio na čelu Beograda, izvršena je legalizacija tog naselja, prva tog tipa u Srbiji, a i danas je to živ projekat²⁷. Evo koje rezultate je to donelo: izgrađen je vodovod,

delimično je izgrađena kanalizacija, asfaltirane su ulice unutar i oko naselja, a dobile su imena po čuvenim Romima: Đango Rajhard, Burduš..., obnovljeno je svetište Bibije Sare, izgrađene su prostorije Društva Roma Zvezdara, otvoren je lokalni centar i kancelarije za društvene potrebe, izgrađen je sportski teren, izgrađen je centar za reciklažu (Ban Ki Mun mu je bio u poseti!), sproveden je studentski arhitektonski konkurs za Multikulturalni centar. Podrška opštine Zvezdara je u ovom procesu ključna. Na početku i na kraju ovog pasusa sam istakao važan momenat – političku volju da se naselje uredi i ozvaniči. Bez te volje, a često i hrabrosti, nema uspeha. Treba znati da je unapređivanje romskih naselja – naravno onih koja su za to pogodna daleko jeftinije i ljudski prihvatljivije od rušenja, preseljenja u privremena kontejnerska naselja, objašnjavanja sa netolerantnim građanstvom itd. (Sl. 9).

Sada ćemo preći na Generalni plan Beograda 2021. Koje je najvažnije strateško pitanje u vašem i arh. Ferenčakovom planu?

Ja ću vam odgovoriti samo na onu verziju plana koja je bila usvojena 2003. godine. Moj drug Miodrag Braca Ferenčak i ja smo zajednički vodili izradu te verzije²⁸. Za razliku od nekih prethodnih planova, koji su najviše bili najava novih zidanja, Generalni plan iz 2003. a za

²⁴ Housing conditions of Roma and Travellers in the European Union – Comparative report, October 2009 <http://fra.europa.eu/en/publication/2011/housing-conditions-roma-and-travellers-european-union-comparative-report> pristupljeno 10. januara 2013.

²⁵ Rezultati istraživanja Zaštitnika građana o sprovođenju Strategije za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji, radna verzija 2011. <http://www.ombudsman.rs/attachments/rezultati%20istrazivanja%20zg%20o%20primeni%20strategije.pdf>, pristupljeno 20. januara 2013.

²⁶ U Srbiji su izrađeni Strategija za smanjenje siromaštva 2003, Nacionalni akcioni plan za integraciju Roma 2005, kao krovni dokument usvojena je Strategija za unapređenje položaja Roma 2009. i renoviran akcioni plan, takođe, urađeno je nekoliko lokalnih strategija i akcionih planova.

²⁷ Macura, V. at all.: Romska enklava Orlovsko naselje: koncepcija održive obnove i rezultati / Eagle's Nest Gypsy Enclave: Concept of Sustainable Renewal and Results, Društvo za unapređivanje romskih naselja, Beograd

²⁸ Arhitekta Miodrag Braca Ferenčak (1943), diplomirao i magistrirao na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu, usavršavao se na The Johns Hopkins University Center for Metropolitan Studies, jedan je od osnivača CEP-a, radio je kao pomoćnik ministra za urbanizam, od 2000. god. bio je direktor Sektora za generalni plan u Urbanističkom zavodu. Aktivno se bavi urbanizmom na svim nivoima, sa posebnim zanimanjem za energetske, klimatske i srodne teme životne sredine (videti Ferenčakov intervju u AU 23, avgust 2011).

Sl. 10. Generalni plan Beograda do 2021 može da se menja i dopunjuje prema aktuelnim potrebama što daje realne šanse Beogradu da kontroliše ravnotežu između današnjih zahteva i poželjne budućnosti. Sl. 10a) Početni Generalni plan iz 2003, Sl. 10b) Modifikacija plana iz 2007, Sl. 10c) Modifikacija plana, 2009. (Izvori: <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1124> ; M. Ferenčak)

Fig. 10.

Belgrade Urban Planning Institute, V. Macura, M. Ferenčak, *Belgrade's 2021 Master Plan*. (a) Initial plan from 2003, (b) modified plan, 2007, (c) modified plan, 2009. **Belgrade's Master Plan can be amended according to current needs, giving Belgrade real prospects of controlling the balance between today's requirements and what is wanted in the future.**

period do 2021. god. bio je plan reparacije, regeneracije, renoviranja, rekonstrukcije, plan za jednu veliku popravku Beograda²⁹. To je, rekao bih, bila njegova osnovna svrha. Beograd je tokom devedesetih godina prošlog veka, pod udarom mnogih nedaća - što je pokazalo naše istraživanje urbanih procesa i stanje koje smo zatekli 2001. god. - izgubio kontrolu nad sopstvenim gradskim razvojem. Grad je dospao do vrlo niskog nivoa svakodnevnog funkcionisanja. Uporedo sa erodiranjem urbanog sistema nicao je jedan neregulisan, u mnogome stihijski i ružan Beograd. Uostalom, kao i mnogi drugi gradovi Srbije, pa i u ex-yu, Beograd je doživeo devastaciju, svakako ne onu najgoru kakva je bila u Sarajevu ili Vukovaru. Zakorovljene su industrijske zone, upropašćen je saobraćani sistem, širila se „kiosk-privreda“, nicala su siromašne gradske četvrti i slamovi, umnožavale su se deponije đubreta, nije se ozbiljno gradilo, ali je buktala nelegalna izgradnja, a tokom bombardovanja 1999. god. porušene su neke od najvrednijih beogradskih zgrada... Kao što je društvo tražilo normalizaciju, tako je grad tražio izlečenje. Ukratkoo, GP 2021. iznikao je iz „potrebe da se novom društvenom sistemu, koji se postepeno rađao, obezbedi novi urbanistički plan kojim će se usmeravati dalji gradski razvoj“ (u to vreme nismo, ili bar ja nisam bio svestan da se taj novi društveni sistem koji se postepeno rađao stručno, a i literarno, označava sa „divlji kapitalizam“, a da je „privatizacija“, ono što se nekad nazivalo „prvobitna akumulacija kapitala“ zapravo bezočna pljačka društvene imovine... Nekako sam sve pomišljao na neki skandinavski socijaldemokratski ili socijalistički model, naivno... kao da smo mi plavokosti nordijci...):

Međutim, da li mi znamo šta je to moguće u 2021. ili 2051. godini? Znamo, ali samo delimično. Ne radi se o nemogućnosti generalnih predviđanja u rovitijoj socijalnoj situaciji, već o tome da se grad doslovno realizuje iz dana u dan, kroz svaki svoj kvadrant, i da je potrebno da urbanistički plan odgovori na taj izazov. U verziji GP iz 2003. god. to smo pokušali da uradimo tako što smo rekli da *GP treba da podržava procese, a ne slike*³⁰. Najznačajnija stavka koja je obezbedila život Generalnom planu bila je „12.12. Kontinualno planiranje i unapređivanje Generalnog plana“ u kojoj stoji da se „godišnje pristupa izmenama i dopunama“ ovog dokumenta.³¹ Ova ideja je nastala na ovaj način. Mene je u priličnoj meri nerviralo to što urbanistički plan vremenom neminovno zastareva. Može li se urbanistički plan održavati na isti način kao i *akcioni planovi*, stalnim popravkama? Jednog dana, tamo negde 2001, a možda i 2002. god., dođe u Urbanistički zavod moja drugarica Mirjana Gvozdić³². Pričamo šta se tu može uraditi pa da se sa stacionog pređe na dinamično planiranje, a ona kaže kako kod njih u Norveškoj planove menjaju svake četiri godine, kad dođe novi mandat. Ovo me podseti na praksu Nišlijca koji su u više navrata menjali svoj GP

²⁹ Jasna Marićević, 2002, *Intervju sa Vladimirom Macurom: O izradi Generalnog urbanističkog plana Beograda – Promeniti sistem vrednosti, popraviti pokvareni grad, otvoriti nove perspektive*, Modul, 13, Beograd, 18-22.

³⁰ Nacr Generalnog plana do 2021, *Info*, 1, Urbanistički zavod Beograda, 2003, Beograd, str. 5.

³¹ Isto, str. 435.

³² Mirjana Gvozdić, geograf i turizmolog, radila je u CEP-u na prostornim planovima do kraja 80-ih godina prošlog veka, kasnije je otišla u Norvešku gde je nastavila da se bavi prostornim planiranjem i urbanizmom. Danas radi u okviru jedne saobraćajne grupe.

Sl. 11.

Promena ideje za rešenje Ušća reke Save u reku Dunav prikazana je na ova dva plana. Slika 11a prikazuje rešenje prema Generalnom urbanističkom planu iz 1951 gde je primenjena zamisli Đorđa Pavlovića Kovaljevskog iz 1923 da se Ratno ostrvo spoji sa kopnom i da se od levog rukavca Dunava formira jezero (vidi sliku 12a). Generalni plan iz 1972 je odustao od ove zamisli i ratno ostrvo sa širom zonom Ušća video kao prirodi blisko područje. Inicijator promene stava bio je arhitekta Ljubomir Lukić. Ta zamisao je potvrđena generalnim planovima 1985 i 2003 i danas je realizovana (vidi sliku 10).

Fig. 11.

These two plans show a change of mind regarding what to do with the Sava River's confluence into the Danube River. (a) shows the 1951 Master Plan's implementation of Đorđe Pavlović Kovaljevski's 1923 idea of connecting Ratno Ostrvo to land and forming a lake out of the Danube's left channel (see Fig. 12 (a)). The 1972 Master Plan abandoned this idea and Ratno Ostrvo with the broader confluence was seen as an area close to nature. Architect Ljubomir Lukić initiated the change of opinion. This idea was confirmed by the 1985 and 2003 master plans and has been put into effect today (see Fig. 10)

zbog nekih, na prvi pogled sitnica. Te dve prakse, Niška i Norveška, na neki način su se podudarale. Onda smo u Zavodu i Upravi grada raspravljali šta kontinualno planiranje znači sa različitih, pre svega legislativnog aspekta, i na kraju je Grad odlučio da ga uvedemo u GP iz 2003. godine. U periodu od šest godina nakon usvajanja urađene su njegove tri izmene i dopune. Na sajtu grada Beograda nalazi se sledeća rečenica: „Izmene i dopune Generalnog plana Beograda 2021 (*Službeni list grada Beograda*, broj 25/05, 34/07 i 63/09) su deo postupka održavanja i obnavljanja urbanističkih planova u Beogradu propisanih *Zakonom o planiranju i izgradnji*, predviđenih samim *Generalnim planom Beograda* (kao postupak kontinualnog unapređivanja donetih planova, posebno Generalnog) i uslovljenih aktuelnim potrebama Republike, Grada, aktivnih subjekata privrednog razvoja i gradskih opština”³³ (Sl. 10). Tako smo uveli kontinualno planiranje u Beograd. To je taj odgovor na vaše pitanje, ne znam da li je strategijski ili je metodološki... U svakom slučaju, bila je to velika razlika u odnosu na postupak planiranja pre 2000. godine.

Da li je Generalni plan Beograda 2021 pored „popravke grada” ponudio i nešto više?

Ima tu još jedna stvar. Kada postavite kao glavnu vodilju popravku, odmah vam se prirodno nameće i potreba da uz nju otvorite i razvojnu perspektivu. Kada smo napravili pregled mogućih perspektiva, nekih na mikro drugih na makro nivou, videli smo da

je beogradska urbanistička praksa u proteklom veku, možda i jače, provela kroz profesionalnu, kulturnu, političku i svekolikju javnost sve logične i realne opcije razvoja Beograda, pojedinih njegovih struktura i sistema, celine i detalja. Nema novih ideja, postoje samo nova rešenja, tehnička, estetska, kakva god, ali za stare zamisli, prečišćavanja prema zahtevima vremena. Recikliranje ideja nije njihova restauracija ili prezervacija – uzmite primer Terazijske terase, kroz šta je ona sve prošla od vremena Albana Šambona – već njihovo kreativno povezivanje sa vremenom. Kada radite na urbanistički ispitanim lokalitetima, a Beograd sigurno spada u tu kategoriju, tada je vaš zadatak mnogo više u izboru dobrih, poznatih rešenja, nego u izmišljanju novog. Postoji samo vešt i za dati period racionalan izbor koji jedno vreme može da složi u realnu celinu koristeći veliki katalog istraživanih ideja. Prema mom računu, taj spisak zamisli je tokom proteklog veka stvorilo oko 12.000 profesionalaca raznih profila. Kao perspektivne stvari, korisne za Beograd, ponudili smo nove interpretacije nekih starih ideja, recimo metro, u tom GP-u u varijanti jednog lakog sistema, zatim šezdesetak lokacija za socijalno stanovanje, pravila izgradnje za sve vrste zgrada i korišćenja zemljišta, mogućnost da se neke od namena transformišu u druge, srodne namene, jedan sasvim novi tretman sistema gradskog zelenila zasnovan na biotopima, pretvaranje današnjeg autoputa u jednu novu gradsku osu, svakako, kada se kompletira obilazni autoput oko Beograda itd. Ali ono što mislim da je najvažnija ponuda, ona koju možete da vidite iz aviona, jeste set ideja za ušće Save u Dunav.

³³ <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1124> pristupljeno 14. januara 2013. god.

Govorite o korišćenju starih ideja. Da li postoji kontinuitet ideja od Plana iz '51. do 2003. godine?

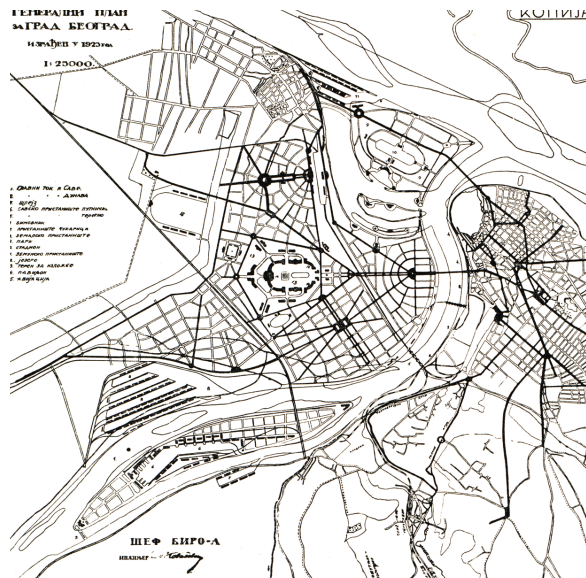
Postoji, i to ne samo od plana iz 1951. god., već i od ranije. Daću samo jedan primer: zelenilo. Krajem šezdesetih radio sam u Urbanističkom zavodu, u vreme kada je rađen GUP 1972. Sećam se da se to pitanje kontinuiteta i tada postavljalo, a u isto vreme da je bilo reči i o tome koja je to idejna linija po kojoj će dalji razvoj Beograda hodati. Čarobna sintagma je bila „Arhipelag naselja u moru zelenila”, mislim da ju je smislila čuvena dvojka Glavički³⁴ – Milinković³⁵. Treba se sada osvrnuti još više nazad. Primećuje se da je odnos izgrađenog i zelenog u planu iz 1951. god. bio dosta sličan ovome koji nalazimo i u Planu iz 1972. godine. Razlika je bila prvenstveno u akcentovanju, rekao bih da je Plan iz 1951. god. bio više okrenut – sasvim normalno – posleratnoj obnovi i Novom Beogradu, dok je ovaj iz 1972. god. težio da iskaže ukupnost akcije na čitavoj teritoriji grada. Kada kažete „... u moru zelenila”, prvenstveno pomišljate na *patchwork* u kome se sve boje zelenog prepliću sa svim bojama smeđeg. Ali ta predstava je samo delom tačna. Danas možemo da kažemo da je Beograd sedamdesetih godina bio zeleni grad u onom smislu u kome se to danas razume – *green city*. Nisu tu bili u pitanju samo biljke i šumarci, već daleko više od toga – Beograd je bio čist. Iz tog vremena potiču toplane koje danas imamo u gradu. Tada se ozbiljno govorilo o metrou. Javni gradski prevoz je dominirao. Tih godina su razvijene ideje za prve pešačke zone – Skadarliju i Knez Mihailovu ullicu. Tim za sintezu GP-a je tada, na inicijativu Ljubomira Ljube Lukića, spasio Ratno ostrvo, odustao od daljeg planiranja jezera na Novom Beogradu. Ljuba ne samo da je spasio Ratno ostrvo, već mnogo više od toga – spasio je Ušće, a o tome se vrlo malo zna a to je jedan od prelomnih trenutaka beogradskog urbanizma³⁶ (Sl.11). I sada smo kod GP-a iz 2003. god.: te 1972, pa 1985. god. postavljene su i razvijene ideje o onome što će se kasnije nazvati *prirodnim jezgrom Beograda*.

Uopšteno govoreći, gradovi počivaju na kontinuitetu, pa tako i njihovo planiranje. Čak i oni koji su u nekim nedaćama temeljno razoreni, recimo Skoplje zemljotresom, Drezden u savezničkim bombardovanjima, ili Varšava. Bogdan Bogdanović mi je jednom rekao da gradsku memoriju čine skupovi sećanja koja ima generacija naših roditelja. Mi možemo da znamo kako je izgledao Singidunum, ali ga se niko ne seća. Na toj potrebi za čuvanjem sećanja iznicali su ponovo razoreni gradovi, imali su duhovni materijal koji ih je

³⁴ Arhitekta Milutin Glavički (1930–1987) bio je dugogodišnji rukovodilac u Urbanističkom zavodu, IAUS-u, Republičkom zavodu za urbanizam, Direkciji za sanaciju Kopaonika i Gradskom komitetu za urbanizam. Zajedno sa A. Đorđevićem od 1969. god. vodio je izradu GUP '72. Dobitnik je Oktobarske nagrade za „Urbanističku koncepciju i rešenje po kojima se gradi Novi Beograd”. Branio je istinu 1968. god. na studentskim demonstracijama.

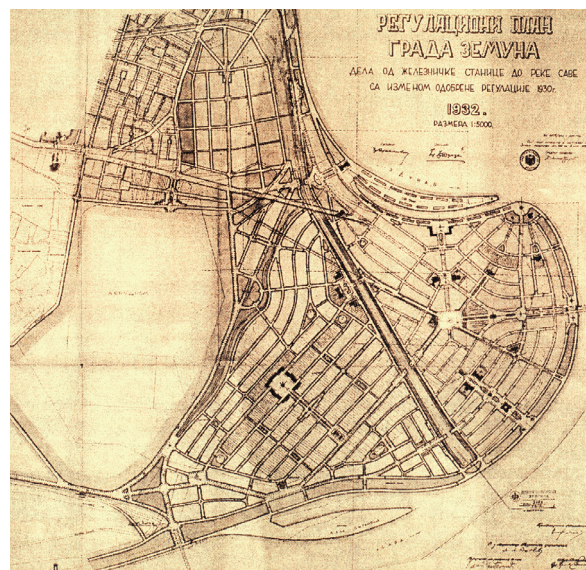
³⁵ Stevan Milinković, šumarski inženjer i pejzažni arhitekta, studirao je u Beogradu i Hanoveru, učestvovao je u izradi GP '50, radio je u Švajcarskoj, 1967. god. priključio se timu za izradu GUP-a Beograda '72, bio je profesor na Odseku za pejzažnu arhitekturu Šumarskog fakulteta.

³⁶ Arhitekta Ljubomir Lukić (1939), je urbanista, od 1968. do 2001. god. radio je u Urbanističkom zavodu. U vreme izrade GUP-a 1972. god. bio je član sinteznog tima. Ljuba kaže: „Na jednom od sastanaka, sa emotivnim nabojem sam govorio o tome da Ratno ostrvo treba da ostane ostrvo... kao argument sam koristio Adu Huju koja je bila povezana sa obalom što je bilo loše... sintezni tim je prihvatio to što sam rekao...”. Ljubin iskaz sam znao od ranije, a sada, 20. januara 2013. god., sam ga i zabeležio.

Sl. 12a. Đorđe Pavlović Kovaljevski, šef biroa Generalnog plana Beograda, 1923: Generalni plan za grad Beograd. Razrada područja između Starog Beograda i Zemuna koje je u prvim decenijama 20. veka bilo pod močvarama, a gde će posle II svetskog rata biti izgrađen Novi Beograd. Ovaj skica Kovaljevskog se često uzima kao početak planiranja Novog Beograda.

Fig. 12.(a) Đorđe Pavlović Kovaljevski, head of the Belgrade Master Plan office, 1923: Master Plan of the City of Belgrade. Development of the area between Old Belgrade and Zemun that was marshland in the first decades of the 20th century where New Belgrade would be built after World War II. This drawing by Kovaljevski is often taken as the

Sl. 12b. Plan Kovaljevskog za teren budućeg Novog Beograda iz 1932 (Izvor: Antičić, G, 2012) Zamisli Kovaljevskog da se Ratno ostrvo spoji sa kopnom i da se od levog rukavca Dunava formira jezero zadržane su u beogradskom urbanizmu sve do 1972 godine

Fig. 12. (b) Kovaljevski's 1932 plan for New Belgrade (Source, G. Antičić, 2012). Kovaljevski's ideas of connecting Ratno Ostrvo to land and forming a lake out of the Danube's left channel were upheld in Belgrade urban planning until 1972.

obnavljao, a svakako i realno-materijalnu potku bez obzira na gubitke, imali su reljef, katastar, prirodno podzemlje, ulica.... Da li su projekti diskontinuiteta uspeli? Ne, nijedan. Ne treba brkati pojmove kontinuiteta i diskontinuiteta sa unošenjem novog u ili uz staro, ili čuvanjem starog unutar ili pored novog. Da nije tog kontinuiteta u dodavanju novoga ne bi bilo napretka. Društva jesu podložna revolucijama, ali gradovi, čak i sam proces urbanizacije, su daleko tvrdi, otporniji na prevrate. Čak i kad dođe do revolucije, revolucionari rado nasele baš ono što oni uopšte nisu stvorili, a tek kasnije tome nešto dodaju. Da li je Jankeov³⁷ Zapadni Vračar, koji je prema planu iz 1841. god. bio dodat starom tkivu Varoši u šancu primer diskontinuiteta, da li je „umetak“ između starog Beograda i Zemuna, znači Novi Beograd, primer diskontinuiteta? Mislim da nije, to su primeri dodavanja novog blaga starim zalihama.

Kako ocenjujete Plan iz '23. u kontekstu Novog Beograda, da li je bilo neke ideje?

Ideja o razvoju Novog Beograda iz 1923. god. je tajnovita. To kažem stoga što je ta razvojna namera, koja je imala i svoj urbanistički prilog, naglo prekinuta iste godine kada je i početa – znači 1923. god., a tek pred Drugi svetski rat je reanimirana, ali tako da mi danas ne znamo šta se tu zapravo desilo. Ono što znamo jeste da je prema ugovorima sa Konferencije mira održane u Parizu 1919–1920, Beograd kao prestonica trebalo da se proširi i spoji sa Zemunom, što je bila zamisao „u skladu sa međunarodnim planovima o formiranju tzv. Velikog Beograda“³⁸. Veliki Beograd je i formiran u jednom trenutku i sastojao se od Pančeva, Beograda i Zemuna, ali samo kao administrativna, a ne kao realna, životna urbana jedinica. Beogradski većnik Pavle Kara-Radovanović seća se da mu je jednom prilikom Nikola Pašić govorio da Beograd treba da se proširi i preko Save i poveže sa Zemunom³⁹. Ostaje nepoznato koji su razlozi 1923. god. doveli do prekida rada na planiranju Novog Beograda u sklopu GP starog Beograda. Ovo je neproučeno pitanje koje se nalazi, po mom osećaju, negde na preseku međunarodnih obaveza Kraljevine SHS/Jugoslavije, visoke državne politike, verovatno kraljevih viđenja i želja o i oko Beograda, lokalnih beogradskih komunalnih problema i poslovnog beogradskog mentaliteta. Miloš Somborski⁴⁰ je 1950. god., u tekstu *Razvoj Beograda između dva rata*, prvi objavio dragocen nacrt koja nosi naslov *Generalni plan za grad Beograd* (sa potpisom „Šef biroa inženjer Đ. Kovaljevski“, „izrađeno u 1923. god.“),

³⁷ Franc Janke (n.d – n.d.), građevinske inženjer, Slovak, Beograđanin 1834–1843, pravatelstveni inžinir pri Popečateljstvu vnutrenih dela, i iz tog perioda sačuvano je desetak detaljnih regulacionih planova, a među njima najznačajniji je plan za regulaciju Zapadnog Vračara iz 1841. god.; napustio je Beograd zbog dinastičkih promena.

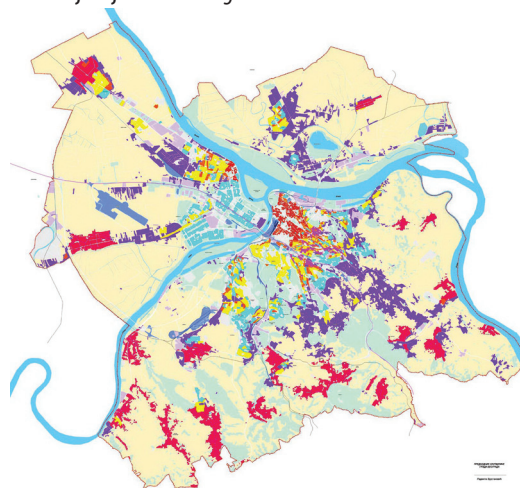
³⁸ Antonić, Goran (2012) *Regulacioni plan Zemuna za područje leve obale Save iz 1932. godine, Istorija 20. veka*, 30, 1, 217–226.

³⁹ Kara-Radovanović navodi Pašićev iskaz: „...da se mostom vežu Zemun i Beograd, novi delovi Kraljevine sa Srbijom... a sa obe strane puta od mosta do sadanjeg Zemuna da se podignu nove velelepne palate sa lokalima i više spratova i na strogo računskoj osnovi, da bi na iste mogli reflektirati i bogati i siromašni građani“.

⁴⁰ Arhitekta Miloš Somborski (1902–1983), Sarajlija, živeo je u Beogradu od pre rata, radio je u Opštini Grada Beograda, posle rata vodio Urbanistički zavod nakon N. Dobrovića, rukovodio izradom *Generalnog urbanističkog plana 1950*. Kasnije je u Sarajevu bio profesor na Arhitektonskom fakultetu i 1959. god radio GP Bara.

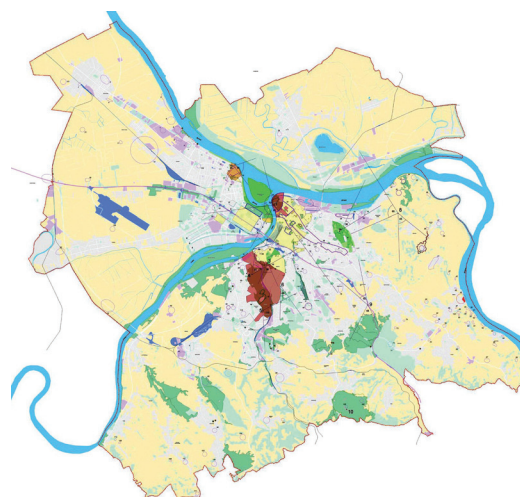
nacrt koji ne govori o starom Beogradu već o nečem drugom, o onome što će kasnih 30-ih godina prošlog veka biti nazvano „Novim Beogradom“ (Sl. 12).

Na rečenom crtežu su stari Beograd i Zemun sasvim ovlaš prikazani – stari Beograd sa postojećom i planiranom mrežom ulica, a Zemun sa postojećom. Somborski govori o tome da je ova skica bila, kako kaže „dodatak Generalnom planu iz 1924. kojim je učinjen pokušaj da se zahvati i leva obala kao teritorija za budući razvoj grada“. Ova skica se obično uzima kao početak planiranja Novog Beograda. U nevelikoj, ali čuvenoj knjizi *Novi Beograd – New Town – 1961* Aleksandar

Sl. 13. Jarko ljubičasta boja na ovoj karti označava naselja, delove Beograda i manje krajeve koji su spontano nastali najvećim delom u drugoj polovini 20. veka. Ova karta je deo Generalnog plana Beograda 2021 (verzija 2003).

Fig. 13. The bright purple color on the map denotes settlements, parts of Belgrade and smaller areas that spontaneously arose mostly in the second half of the 20th century. The map is part of *Belgrade's 2021 Master Plan* (2003 version).

Sl. 14. Karta prikazuje Trajna dobra Beograda. Karta je deo Generalnog plana Beograda 2021 (verzija 2003). Beogradska tvrđava, Kalemegdan i njihov širi prostor zahtevaju pažljivo uklapanje novih objekata u postojeći ambijent.

Fig. 14. The map shows *Belgrade's durable goods* and is part of *Belgrade's 2021 Master Plan* (2003 version). Belgrade's fortress, Kalemegdan and its broader area require that new buildings be carefully integrated into the existing environment.

Đorđević⁴¹, pominje je takođe kao aneks Generalnog plana Beograda usvojenog 1924. godine. Ne verujem da je ovo bilo rađeno kao aneks, kao dodatak. Pre verujem da je reč o *radnoj skici*. Takođe verujem da Kovaljevski nije samoinicijativno napravio ovu skicu, već da mu je to bilo rečeno. Ko, kada, sa kojim pobudama, kome je ona prikazana i ko je doneo odluku da se na njoj više ne radi, ne znamo. Stoji činjenica da je to prvi crtež Novog Beograda na kome je prikazano *gradsko tkivo*, a ne parkovski i sajamski kompleks kao u konkursnom radu iz 1922. godine. *Singidunum Novissima* Perka, Beka i Ilca, ili lučka postrojenja iz rada *Urbs magna* Obirtena, Parantia, Pavilja i Šokea. Vi me pitate da li je tu 1923. god. bilo nekih ideja. Jeste. Kovaljevski je tu crtao i lučka postrojenja i veliko mesto za svetske izložbe, ali i Zemun koji je bio integrisan i sa potencijalnim tkivom Novog Beograda i sa Ratnim ostrvom velikim rekreativnim sportskim područjem, a bila su tu i dva kolska mosta, jedan ka Ratnom ostrvu, zatim još jedan železnički most preko Ade Ciganlije i mnogo, jako mnogo bulevarskih poteza nalik pariskim ili briselskim. Između repernih tačaka i linija nalazilo se gradsko tkivo. Verovatno da je jake bulevarske pravce trebalo da prati viša izgradnja, recimo palata, a da je između njih bilo moguće da se nađe i nešto niže izgradnje. Zašto poduhvat izgradnje Novog Beograda nije ranije aktiviran nego tek kasnih tridesetih sa Danskom grupom? Aleksandar Đorđević kaže da je razlog bio nedostatak sredstava, a Miloš Somborski ističe i prikriveni otpor beogradske poslovne čaršije ovoj ideji, jer bi njena realizacija, otvaranjem novih gradilišta na Levoj obali, smanjila cene nekretnina u starom Beogradu. Verovatno je bilo u pitanju i jedno i drugo, a sigurno i nešto treće.

Rubna naselja Beograda – sateliti sa sopstvenom organizacijom ili uklopljeni u celinu?

Gledam rub Beograda na jednom od priloga *Generalnog plana do 2021*, verzija iz 2003. god., „List 18 – Postojeće stanovanje 2001” i vidim da je grad okovan, kako to legenda plana kaže, „spontano nastalim gradskim blokovima”. Nije ovde reč isključivo o nelegalnoj izgradnji, jer tu ima i onih jedinica koje su, recimo, kao Kotež na banatskoj strani, nastale planski, ili onog tkiva koje se računalo, kao Kaluđerica, za „divlje naselje”, a zatim je „pripitomljeno”. Za ovu vrstu blokova u pomenutom listu upotrebljena je jarko ljubičasta boja, tako da se oni na crtežu područja Generalnog plana jarko ističu. Još vidimo da su i neka beogradska prigradska sela – nisu to više sela, ali hajde da ih tako zovemo – kao Batajnica, Veliko selo, Slanci, takođe okružena istim jarko ljubičastim spontano nastalim blokovima (Sl. 13). Beogradski rub je nastao od mešavine planske izgradnje, starih naselja iz vremena kada planovi nisu ni postojali, nove nelegalne izgradnje, stihijske društvene gradnje iz vremena socijalizma itd. Sve to nosi oznaku neke spontanosti, kao da je samoniklo. I dalje, rub ne bi bio rub da priznaje planske ili administrativne granice. On se preliva preko njih, teče nekuda lbarskom magistralom ili Smederevskim drumom. Jedno je jasno: na rubovima Beograda jesu sateliti, uzmimo za primer Meljak, oni imaju svoju društvenu organizaciju, a i jesu uklopljeni u veće beogradske celine, to je

⁴¹Arhitekta Aleksandar Đorđević, bio je direktor Urbanističkog zavoda 1958–1974. god, a u isto vreme i član gradskog Veća, čovek koji je pristao da vodi urbanizam Beograda pod uslovom objedinjavanja urbanističkih službi, što mu je Branko Pešić i garantovao. Đorđević je bio jedan od rukovodilac GUP-a 1972. god.

nesporno. To nisu geta, odsečene enklave bez kontakta sa glavninom Beograda, njegovim institucijama, funkcijama, infrastrukturom. No oni su, a to važi i za slična mesta u drugim gradovima Srbije, loše društveno pozicionirani, u nekima od njih život nije lak, i otuda dolazi predstava da ta naselja nisu uklopljena u gradski organizam.

Kako to poboljšati? Teorijski, sa stanovišta geografije, problematiku uklapanja ovih rubnih „satelitskih naselja” u veću celinu, razrešio je još Kristaler, a sa stanovišta organizacije naselja, urbanizma kako bismo to rekli, to je učinio Haurard. Reč je zapravo o distribuciji servisnih funkcija u korelaciji sa veličinom gravitacione, odnosno tributarne populacije. Pogledajmo preko plota jedan sistemski pristup. Negde tamo 2006. god. Lihija Ramirez je pričala o svojim iskustvima na sanaciji neformalnih/nelegalnih naselja koja su 60-ih i 70-ih godina prošlog veka buktala na rubovima Rima⁴². Italijani su razumeli da je problem neformalnih naselja problem kolektiviteta, problem zajednica, i da na tom nivou treba da se rešava, pored toga što je i problem pojedinačnog domaćinstva. Njihova formula je bila: konzorcijum (nešto kao naša MZ) + legalizacija + takse + plan + pregovori + kompenzacija = unapređeno naselje. Za razliku od italijanskog pristupa, koji je sistemski, ovaj srpski je „pristup na mišić” – svaka neformalna zajednica bori se na svoj način za svoja prava pod gradskim suncem, a država, na drugoj strani, ne prepoznaje neformalno naselje, već samo nelegalnu kuću.

Ako se hoće efikasnija, brža, ljudima bliža organizacija, bolje uklapanje „rubnih satelita” u Beograd, bilo bi dobro tim satelitima zakonom dati pravo da postanu stvarni nosioci sopstvenog razvoja. Treba da imaju nadležnosti u oblasti urbanističkog planiranja, trebalo bi da izdaju dozvole za izgradnju i da ovu kontrolišu, treba aktivno da rade na širenju komunalija i očuvanju životne sredine. Nešto od toga stoji u zakonu o mesnim zajednicama, mada su one ipak u najvećem transmisija odluka donetih na opštinskom nivou, ili imaju uglavnom nadležnosti u svakodnevnom funkcionisanju života – čišćenje snega, sportske igre, malo kulture i sl., ali ne više od toga. Mesna zajednica bi mogla da postane stvarni nosilac sopstvenog razvoja, naravno na onom nivou koji je njoj primeren. To je put i za sopstveno organizovanje i za uklapanje u veće urbane, konurbane ili regionalne sisteme. I sada, da li se ja ovde zalažem za neko mesno samoupravljanje? Pa da, ukoliko se pod tim podrazumeva jedan prilagođeni srednjoevropski model opštine. Bojane, pogledajte, mesne zajednice treba pre svega da imaju adekvatan sopstveni budžet, mnogo više oslonjen na sopstvene resurse kad god je to moguće, a u beogradskim uslovima jeste⁴³.

⁴²Ramirez, L. (2006) *Rešavanje problema neformalnih naselja u gradu Rimu*, prezentacija na konferenciji *Ka novoj nacionalnoj stambenoj politici u Srbiji*, 6–7 juli 2006, Beograd
http://www.unhabitat.org/news_archive/1news_singulars/news_singular010706.html pristupljeno 10.01.2013.

⁴³Evo šta o tome piše jedna mesna zajednica, koja nije Beogradska, na svom sajtu: „Zakon o lokalnoj samoupravi predviđa finansiranje mesnih zajednica na način da mogu računati na sredstva samodoprinosna, sredstva koja im prenese opština i donacije (...) Mesna uprava će biti u podređenom položaju jer resursi naselja pružaju daleko veći potencijal nego što će to pretpostaviti odnos opštine prema mesnoj upravi. ... U tom smislu, treba organizovati jedinstven nastup i delovanje svih političkih i ostalih činilaca da SO (...) izdvoji potrebna sredstva za nesmetani razvoj naselja”. http://www.starcevo.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=124&Itemid=738 pristupljeno 10. januara 2013.

Koliki je period potreban da bi se videlo sprovođenje Plana?

Obično se govori da je za sprovođenje planova potrebno da prođe jako mnogo vremena. Nisam siguran da je to tačno. To bi se pre moglo reći za primenu ideja. Korbizije (Le Corbusier) je na jednom mestu rekao kako su potrebne dve decenije da bi se neka zamisao pretvorila u stvarnost. Tu je imao u vidu model otvorenih višespratnih ozelenjenih kolektivnih stambenih blokova koji su bili smišljeni pre Drugog svetskog rata, ali koji su doživeli svoj puni procvat u posleratnoj obnovi⁴⁴. Spoljne okolnosti su te koje utiču na zamiranje ili procvat ideja. Posleratna nestašica stanova pospešila je stambenu izgradnju korbizijanskog tipa. Pogledajte bilo koju posleratnu realizaciju u Istočnom ili Zapadnom bloku – izuzetak su, naravno, Britanci – i videćete da su sve te situacije prilagođene masovnoj proizvodnji zgrada: najpre se gradilo rabadžijskim kolima, tačkama, drvenim skelama, ali su se vrlo brzo pojavili kranovi na šinama, na mnogim mestima fabrike za livenje elemenata, teški kamioni... Da nije bilo ratnih razaranja, verujem da bi se stanovanje još neko vreme vrtelo oko višespratnih rešenja tipa „Crvenog Beča“, ili oko situacija tipa „vrti grad“, a bilo je tu i drugih dobrih modela. Uopšteno govoreći, sporije se realizuju planovi infrastruktura, sporije se i završavaju. Reč je o sistemima koje možete podeliti u faze, ali samo kompletiranje ponekad uzme mnogo vremena. Beogradski železnički čvor će uskoro navršiti jedan vek postepenog uobličavanja. Tako je svuda u svetu. Brzina kojom će plan biti primenjen je stvar realne društvene potrebe i političke odlučnosti zasnovane na njoj. Stvarno postoje planovi koje trenutak hoće i oni se sprovode brzo i dosledno. A postoje i planovi koji služe kao „ukras“ vremenu, koje političari pokazuju drugim političarima, narodu, samima sebi, koji sem da se pokažu ne služe ničemu, i oni se ne sprovode. Što se tiče Beograda, GP-a iz 2003. i njegovog sprovođenja, mislim da je stvar dobra u mnogim segmentima. Ono sto nisam očekivao, a što se desilo, to je brza rekonstrukcija „partajskih krajeva“.

Koliko je donošenje planova dnevno-političko pitanje?

Ono što je najavljavano početkom dvehiljaditih – da će preobražaj društvenog, političkog i ekonomskog sistema biti dobar po svakog od nas, za našu decu, za porodice, društvo u celini, da će biti ugodan i ljudski, nekako je vrlo nekritički prihvaćeno, sa velikim oduševljenjem, nadom. Verovalo se u spasenje. Taj trenutak, prelaz iz 2000. u 2001. god. je ličio na rampu, na izlaz iz svime uprljanog miloševićevskog brloga, na iskrcavanje na jedno novo tlo – kao na kraju filma „Vodeni svet“. Ali, kao što vidimo, kopna još uvek nema na vidiku. To se na primeru Beograda jasno vidi – zatvoreni muzeji, pogašena bioskopska svetla, knjizare pretvorene u prodavnice krpa, a o napuštenim halama da i ne govorimo... šta da vam kažem, sve znate. I sada, u takvoj situaciji, donose se planovi i mi se pitamo koliko je njihovo donošenje „dnevno-političko pitanje“. Pa, naravno da jeste. Mislim da tako treba i da bude. Svaka generacija, svako vreme, pa i svaki četvorogodišnji mandat, pa i svaka godina, trude se da kreiraju

„svoj“ grad, da ovom postojećem nešto pridodaju, oduzmu, promene, unaprede, ponekad i nešto pogreše, ali trude se da ga prilagode sebi. To je dobro i jedino moguće dokle god se poštuje krilatica da se u tom procesu dnevno-političkog odlučivanja svesno ostavlja šansa i za odluke naredne generacije. Drugo je pitanje da li ta dnevno-politička praksa danas i ovde ima svoju širu misiju, svest o realnoj budućnosti, dalekosežnu strategiju.

Nikako ne bih voleo da se pomisli kako je moj utisak da je Beograd devedesetih godina prošlog veka i prve decenije 21. veka isti, daleko od toga. Svako razuman vidi da više ne postoje „tezga-centri“, da su se trgovina i usluge vratile tamo gde im je mesto, da su „španci“ zamenili nagorele privatne autobuse, da su ulice popravljene – to skoro i da smo zaboravili kako je izgledalo 90-ih godina, da je Beograd izveo nekoliko krupnih poduhvata – Bulevar i most, da Kinezi grade još jedan preko Dunava, da su neki socijalni stanovi podignuti, da se parkovi masovno obnavljaju (nekoliko poslednjih stavki je direktno došlo iz tih planova koji su „dnevno-politički“ usvajani), kao i škole i obdaništa. Sve je to ogromna razlika u odnosu na Beograd iz vremena straha i strepnje. Ali taj napredak i ta razlika koju vidimo – ne bi trebalo niko da se zavarava – nisu posledica sistema, već vrednog rada u miru, u vremenu u kome je ratovanje zabranjeno. Sam mir donosi gradovima izvestan napredak, u miru čak i ništa da ne radite stvari ipak idu napred. Postoji još jedan aspekt „dnevno-političkog“ donošenja planova u siromašnoj situaciji u kakvoj smo mi sada – svaki plan, ako nije budalast, dobar je i po grad unapređujući, bilo da je za izgradnju ili za rekonstrukciju, adaptaciju, regeneraciju, za bilo šta, za bilo koji deo grada, za uvođenje nekog vodovoda, podizanje nekih kuća, radionica, uređenje neke obale itd. Kada imate mir i sirotinjsku situaciju, šta god da uradite može da izađe na dobro jer pomerate stvari napred, a zamislite kada bismo još imali i sistem.

Šta mislite o najnovijim projektima za Kalemegdan?⁴⁵

Beograd za sada nije napravio, čini mi se, ni jednu kapitalnu arhitektonsku grešku. Nema para, nema zidanja, nema grešaka, bar ne krupnih. S druge strane, u verziji GP 2003 izradili smo jednu posebnu kartu, koju smo nazvali *Trajna dobra Beograda* (Sl. 14), a koja govori o tome šta se u Beogradu ne sme narušiti. Nije reč samo o zaštićenim spomenicima kulture, njih već štiti zakon. Reč je o onim objektima, prostorima, ambijentima, vizurama itd., počev, naravno, od arheoloških nalazišta pa do savremene arhitekture, od otvorenih predela do gusto građenog tkiva, bez kojih „Beograd ne bi bio Beograd“.

Ali uprkos ovakvom obezbeđivanju, potencijalne pretnje postoje. Evo skorijeg primera. Reč je o nekakvom nesretnom čudu u zoni Beka, ispod Tvrdave, o nedavno po novinama prikazivanog projekta firme Zaha Hadid Architects. Verzija GP-a 2003 jasno je omeđila kulturno-istorijsko područje Tvrdave linijom obale Save i Dunava, a nikako nije računala ni na nekakav dekadentni nazov glamur artificijelnog raja kakav je bio ponudio projekat ZHA, oblikovanja koje je uveliko prevaziđeno, ako je ikada i bio *in*. Ovo je jedna mučna epizoda koja najviše vredi građansko osećanje zbog vizuelnog dodira sa

⁴⁴ Curtis, Willijam J. R. (2006) *Le Corbusier – Ideas and forms*, Phaidon, London, New York

⁴⁵ Ovo pitanje i odgovor koji sledi postavljeni su 15. februara 2013. god, a od tada se situacija sa ova dva objekta, sa Bekom i Generalštabom, dalje razvijala.

Sl. 15.

Maslina redni broj 62 fotografisana iz pravaca Sever, Jug, Istok i Zapad bila je jedan od oko 80 stabala koje su Ivančević i Macura snimili na lokaciji za izgradnju stambenog naselja Pod Dubovicom u Budvi, 1980 (vidi sliku 4). Fotografije ovih stabala i njihov geodetski snimak su pomogli da se kuće postavile tako da se što manje drveća poseče. Sačuvano je oko 80% stabala.

Fig. 15.

Olive tree no. 62 photographed from the north, south, east and west was one of around 80 trees photographed by Ivančević and Macura on the construction site of the Pod Dubovicom neighborhood in Budva, 1980 (see Fig. 4). The photographs of these trees and their geodetic surveying helped to position the houses so that as few trees as possible were cut down. Around 80% were preserved.

Beogradskom tvrđavom i Donjim Kalemegdanom. Neko je tamo nekome obećao neke kvadrane, pa se postavilo pitanje kako da se to upakuje, a da lakše prođe, a onda se neko tamo dosetio da se pozove ZHA. Stvarno, toliko omalovažavanja i prostakluka nismo zaslužili. Setite se koliko je pritisaka bilo na Ratno ostrvo, da se tamo zida neki *city*, pa je razum prevladao. To sa tim Bekom je jedna skorija pretnja, a evo sada i druge. Reč je o zamisli da se sa Dobrovićevog Generalštaba skine etiketa „zaštićeno – ne ruši“ i da se imanje pusti na tržište nekretina⁴⁶. Reč je, naravno, o prvorazrednom skandalu koji vode laka zarada i nedostatak urbanog ponosa. Kakva je to država, vojska, koji je to grad, koji su to ljudi koji deceniju i po ostavljaju jedan od najvrednijih spomenika savremene arhitekture da kisne, da ga jede kiselo drvo, pa kad je dovoljno propao da kažu da se više ne isplati dovoditi ga u prvobitno stanje? Poznat metod – tako su izvođene privatizacije fabrika. E, a sada kada smo ih potrošili, sada ćemo da razbucavamo arhitektonsko nasleđe. Teza je da će se zemljište lakše prodati ako se sa ansambla skine tabla „spomenik kulture – ne ruši“. Nije Beograd jedini bio rušen, bili su i drugi, pa se nisu prema svom nasleđu ponašali kao ovi prema Generalštabu. Da li je slično mogla da se ponaša, recimo, Varšava nakon Drugog svetskog rata? Njen fond je bio uništen mnogo gore nego Dobrovićev ansambl. Varšava je bila uništena oko 70%, a u starom delu sa oko 80%. Ali Varšava se drugačije ponela. Od 1945. do 1953. god. trajala je obnova grada koja je pokazala „značaj kulturnog nasleđa za oblikovanje identiteta zajednice i za kreiranje novog značenja zaštite spomenika“⁴⁷, za formiranje epiteta „nepobedivog grada Varšave“, za, treba reći, i stavljanje na UNESCO listu.

Bližimo se kraju ovog razgovora, možda bi mogli da ga zaključimo?

U vezi sa tim čuvanjem nasleđa, bilo stvorenog bilo prirodnog voleo bih da vam kažem još nešto iz mog iskustva, pa neka to bude neka vrsta zaključivanja. Ali, pre toga, želim da se zahvalim, posebno i vrlo, i dr Mili Pucar, urednici Arhitekture i Urbanizma, i profesoru Darku Marušiću na prijateljskim savetima i sasvim jasnim uputstvima za modelovanje ovog intervjua. Bojane, i vi i ja smo znali da će početne verzije teksta proći kroz njihove ruke, ali ja nisam znao sa koliko svesne pažnje će oni to komentarisati. Mila i Darko, hvala vam.

Bojane, reći ću vam sad još nešto, pa time završimo. Elem, kada smo tamo negde u leto 1979. radili urbanizam za naselje pod Dubovicom u Budvi, a lokacija je bila u jednom maslinjaku, svako stablo smo geodetski snimili, a i fotografisali iz kardinalnih pravaca (Sl. 15), tako da smo zgrade mogli relativno lako kasnije da uklapamo u taj maslinjak. Sačuvali smo oko 80% stabala. Mislim da tako treba da se ponaša svako ko je na bilo koji način uključen, kako bismo to rekli da zvuči – involviran, u neku temu nasleđa, bilo da je ono prirodno ili arhitektonsko, znači obazrivo. Ne treba rušiti Dobrovića, ne treba zidati Hadid.

Vladimir Macura

⁴⁶ *Srbija razgovara: Generalštab – Rušiti ili čuvati kulturno blago*, Bojan Kovačević i Srboljub Panić, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Srbija-razgovara-Generalstab-rusiti-ili-cuvati-kulturno-blago.lt.html> pristupljeno 18. februara 2013.

⁴⁷ *Memory of the World Register – Archive of Warsaw Reconstruction Office*, Poland http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/mow/nomination_forms/Poland%20Archive%20of%20Warsaw%20Reconstruction.pdf pristupljeno 18. februara 2013.